

РАТКО Р. БОЖОВИЋ: ДОБРИ ДУХ СОЦИОЛОГИЈЕ
У ЦРНОЈ ГОРИ
(Скица за портрет)

Ратка Р. Божовића сматрам за једног од оних ретких социолога које краси широка култура и суверено кретање унутар и преко граница његове уже струке... Мудар и осетљив на неки тихи начин, неухватљив, он се креће по оним тананим нитима које деле широко поље науке о човјеку показујући и доказујући да су оне само формално одвојене, али стварно спадају у исту причу. Граница је оно чудно место које раздваја и спаја у исти час!

Ђуро Шушићић

Пристанак / насловљавање

Од др Наташе Кривокапић, некњашњег асистента професора емеритуса Ратка Р. Божовића,¹ садашњег доцента Филозофског факултета Универзитета Црне Горе, деветог децембра 2020. добио сам електронско писмо: „Драги професоре Брко, Нека тако и остане, чувајте се и избјегавајте све критичне ситуације. Живот је ипак најважнији. Радове са конференције смо одлучили да буду објављени у *Социолошкој лучи* зато што у последње вријеме кубуримо са текстовима и каснимо са издавањем бројева. Међутим, упоредо радимо и на зборнику. *С обзиром да сте веома цијенили професора Ратка, мислим да би било најприкладније и највриједније да управо Ви напишете један текст о професору Ратку као човјеку, његовом дијелу и раду, који би ишао на почетку зборника, а и часописа. То не мора бити дугачак текст. Шта мислите? Била би нам част да Ви то напишете?* Радно, Наташа“ (Sent: Wednesday, December 09, 2020 11:20 AM To: ‘Dragoljub V. Djordjevic’ Subject: RE: Брка гњави. Хвала; курзив додат). Да ли би икоји дејственик у стручном пољу одбио тако љубазну понуду, сем да претераном самокритичношћу закључи како је ничим није заслужио? Очас, без трунке премишљања и скромности, прихватио сам предлог. Јер:

- то ми, између других и пре свих, припада;
- указана ми је голема част, која годи;
- до сада сам срочио и обзнанио сијасет „скица за портрет“ југословенских и српских социолога,²
- овековечио сам још два социолога културе – Веселина Илића

¹ На предмету *социологија слободног времена*. Њојзи хвала за дотурене податке и списе који су ми фалили.

(Ђорђевић, 2003), Првослава Ралића (Ђорђевић, 2005) – и социолога села: Јована Тирића (Ђорђевић, 2010), Ђуру Стевановића (Ђорђевић, 2014), као и социолога рада Љубишу Крстића (Ђорђевић и Ђугович, 1995);

- и мени су зготовили тзв. споменицу (Тодоровић, 2019);

- судеоник сам **Међународне научне онлајн конференције „Социолошка наука, филозофско и научно знање у функцији прогреса“** (*Филозофски факултет – Никшић, 20. новембар 2020*), посвећене проф. др Ратку Р. Божовићу;

- Ратко ми је био вишелетни изистински пријашко, што је пресудило да се приклоним работи.

Одабрани натпис – „Ратко Р. Божовић: добри дух социологије у Црној Гори“ – образлажем у последњем пасусу пригодног састава. Поднасловом „Скица за портрет“ обезбеђујем се од превеликог очекивања читача и стављам на знање да ћу сасма лично и скраћено зборити о Ратку, познанству, сретањима, дружењу и кооперацији, без развученог удубљивања у чланке, студије и књиге.³ Скица и јесте: „1. – Мала прозна форма – сажет књижевни састав који подсећа на → **кратку причу** (делимично на → **цртицу** и → **вињету**), али мање изразит и формалан, обично намерно поједностављен у поступку, присног тона и стила” (*Речник књижевних термина*, 1985:73). Успем ли да, на мало страница, близак опис лика проф. Божовића изведем у духу *thick description*⁴ Клифорда Герца (Geertz), сматраћу да сам му се достојно одужио.

Служба

Ратко Р. Божовић рођен је 1941. у Милочанима код Никшића. Завршава Учитељску школу 1962, академске 1962/63. године уписује Групу за социологију на Филозофском факултету Универзитета у Београду и дипломира 1967.

Шта све тај дични Никшићанин није обављао у току радног века? Домоћи се факултетског намештења, што му је била нескривена животна и професионална тежња, није било лако. Скоро деценију требало је работати: бити социолог-истраживач и руководилац Психосоциолошке службе у Жељезари, опслуживати професионалну оријентацију у Општинском заводу за запошљавање, водити Центар за културно-умјетничку дјелатност, директоровати никшићким Центром за културу (Градска библиотека, Завичајни музеј, Регионални архив, Ликовна галерија, Биоскоп, Јединица аматерских делатности). Јасно је као дан где би требало сместити заметке његовог усмерења на социологију културе!

3 То је већ предузето у реферату за избор у звање *професор емеритус*, посебно на високом нивоу у кандидатури за члана ЦАНУ из пера проф. др Саве Лаушевића (видети рукопис реферата).

4 *Thick description* је заправо присан, интиман опис за који се залагао и примењивао Герц, најбоље и објаснио у чувеној студији *Антрополог као писац* (2010).

Тек 1978. започиње универзитетску каријеру као предавач на Наставничком факултету у Никшићу за предмете *основи марксизма и социологија*.⁵ Прескочивши доцентуру, бира се 1988. године уз вањанредног професора за предмет *социологија културе* на Филозофском факултету у Никшићу, 1994. и за редовног професора. Предавао је социологију културе на Учитељском студију, социологију спорта на Одсеку за физичку културу Филозофског факултета и теорију културе са социологијом уметности на Факултету драмских уметности на Цетињу. Био је ментор и члан комисија за одбрану докторских и магистарских теза.

Доктор Божовић је, уз проф. др Слободана Вукићевића, *најзаслужнији* за оснивање Групе за социологију на Филозофском факултету Универзитета Црне Горе. Био је: шеф Катедре за посебне социолошке дисциплине, два мандата продекан за науку, председник факултетског Савета, први двомандатни управник Института за филозофију и социологију, председник Одсека за социологију, члан Сената Универзитета Црне Горе, члан Одбора за филозофију и социологију ЦАНУ, потпредседник Југословенског удружења социолога (ex-Југославије), члан председништва Удружења социолога СЦГ, председник Друштва социолога Црне Горе, главни и одговорни уредник Зборника радова наставника и сарадника Филозофског факултета, члан редакције часописа за филозофију и социологију *Луча*, члан редакције југословенског журнала за социологију, социјалну психологију и социјалну антропологију *Социологија*, председник програмског савета Радио-телевизије Никшић.

Мало ли је!

Пензионисао се 2006. године.

Докторат / Professor emeritus / ЦАНУ

Одбранио је у марту 1988. докторску дисертацију „Културне потребе и њихова улога у ослобађању рада“ на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Тезу је менторисао проф. др Бранко Прњат, тада не толико значајан социолог културе – што је био Ратко Божовић⁶ – колико је био ауторитетан као утемељивач предмета из домена културне политике.

Сместа по умировљењу 2006, већ наредне године бива глатко изабран у почасно звање „професор емеритус“ на основу предлога матичног факултета. „Образложење предлога Вијећа Филозофског факултета за избор у звање

5 Није био зауларен марксистичком мишљу.

6 Социолог културе, старији земљак и имењак, веома популаран наставник, свеприсутан у средствима за масовно преношење порука, скоро да има статус „медијске звезде“. Мислим се нешто и слутим – нисам стигао да приупитам млађег Божовића – да је због њега писао средње слово „Р“. То је потез за поштовање, јер претпостављам да није хтео да му се од оних који их не разликују неправедно прикачује део туђе славе или одузима сопствени успех. А било је неспоразума око тога!

Professor emeritus др Ратко Р. Божовића, редовног професора универзитета, у пензији“ – тако гласи пун назив материјала – ономадња деканица Бојка Ђукановић упутила је 9. марта 2007. Сенату Универзитета Црне Горе. Ево подужег извода из закључка:

„Проф. др Ратко Р. Божовић познат је у окружењу (региону) као социолог који прилично користи филозофска и посебно антрополошка и естетичка знања као значајну основу за право утемељење једне социологије културе. То се најсигурније очитује увидом у коришћену литературу у његовим научним радовима као и по начину размишљања о предметним проблемима којима се бави. Зато није ни најмање случајно што га, поред социолога, често цитирају филозофи, историчари, педагози и други профили стучњака!

На основу свега претходно изложеног да се закључити да се проф. др Ратко Р. Божовић остварио као комплетно вриједан како у области наставне тако и у области научно-истраживачке дјелатности.

Познат је као објективан у процјењивању и вредновању другог (колега и студената), те по свом критичком односу према другима, друштву (поготово према политици), али и по аутокритици према властитом дјеловању.

Такође је познат као изузетно одговоран у сваком послу који обавља.

Имајући све истакнуто у виду Научно-наставно вијеће Филозофског факултета има посебну част и са осјећањем задовољства предлаже Сенату Универзитета Црне Горе да др Ратко Р. Божовића, редовног професора универзитета у пензији, изабере у звање *Professora emeritusa*“ (Ђукановић, 2007:7-8).

Сасвим се нешто друго збило са покушајем да се уђе у Црногорску академију наука и уметности. Једини члан ЦАНУ за којег се може рећи да је социолог је садашњи председник Драган Вукчевић. Он је магистрирао (1983) и докторирао (1993) на Правно-социолошком смеру Правног факултета Универзитета у Београду. У току универзитетске каријере изводио је наставу на предметима: *социологија, социологија права и филозофија права*.⁷

Очекивало се да следећи социолог у ЦАНУ буде Ратко Р. Божовић, који је и конкурисао након освајања звања „професор емеритус“. Гледано из мог закутка, за мене је довољна гаранција за Божовићев избор требало да буде, уколико пресуђују академски а не политички критеријуми, препорука угледног предлагача проф. Саве Лаушевића, који се врло повољно писмено заузео за Божовића, срочио поштено и објективно заговарање. (На пример, има ли веће похвале од збирне оцене: „Ако се објективно и компетентно-стручно сагледају ове три књиге Културу потреба, Живот културе

⁷ Узгредница: социолози би требало да прочитају академикову библиографију – индикативна је, најблаже речено!

и Изазове културе, проф. др Ратка Р. Божовића да се закључити да аутора, без додатних других књига квалификују као веома озбиљног кандидата за члана ЦАНУ“ [Лаушевић, стр. 6].)⁸ Но ЦАНУ је грдно оманула.

Ратко је, тврд вам стојим, стопроцентно заслуживао да буде члан Црногорске академије наука и уметности и због:

- а) обима научно-стручног дела,
- б) знатности приноса науци,
- в) доприноса универзитетском образовању,
- г) утицаја на црногорско јавно мњење, и
- д) угледа и препознатљивости у академском, засебице социолошком простору бивших нам држава (СФРЈ, СРЈ, СЦГ).

Ето, попут ЦАНУ, и Српска академија наука и уметности није невина када је у игри прихватање врхунских социолога.⁹ Још од вакта академика Радомира Лукића (1914-1999), кључне особе за увођење студија социологије на српским високошколским установама која је, упамтимо, изворно била правник, САНУ није припустила у своје редове икојег делатника основне науке о друштву. А није да није било социолошких громада којима би се поносила и далеко богатија академска заједница. Како је могуће, питамо се, да је одбијена кандидатура, примера ради, једног Ђуре Шушњића (1934-) – неспорно српског социолошког великана – или једне Загорке Голубовић (1930-2019)?¹⁰

Познанство

Уздам се у памћење. Али памћење, та „драгоцену особину људског духа“ – како је говорио Рајко Ђурић – „често, ни под најповољнијим условима није поуздан чувар“. Ако ме сећање не вара, чини ми се да сам упознао истовремено, у „паketу“, Ратка Р. Божовића и Слободана Вукићевића у другој половини осамдесетих година минулог века на конференцији Југословенског удружења за социологију (ЈУС), која се одржавала у Јагодини и којој је присуствовао гро тадашњих виђених социолога,

8 „На основу свега претходно изложеног, са увјерењем моралне одговорности и професионалног и властитог убјеђења мишљења сам да проф. др Ратка Р. Божовића, још professor emeritus треба, без дилеме, изабрати за ванредног члана ЦАНУ. Са изразитим убјеђењем сматрам да ће проф. др Ратко Р. Божовић стваралачком енергијом и ентузијазмом давати допринос афирмацији укупног дјеловања Академије“ (Лаушевић, стр. 8).

9 Упозоравајући је податак да, насупротив ЦАНУ и САНУ, АНУБиХ има три социолога у свом саставу.

10 Због тога је, између осталог, „мршаво“, најмалобројније Одељење друштвених наука САНУ (седам дописних и редовних академика: по три правника и економиста, и један психолог), што ми је познато и изнутра као дугогодишњем члану Одбора за проучавање живота и обичаја Рома (1998-) и Одбора за проучавање мањине и људских права (2010-).

примерице – од Силве Межнарић и С. Врцана, до Михаила В. Поповића и Петра Георгиевског. Било је довољно да проведемо вече-два за заједничким асталом у неформалном разговору да би се „препознали“, „осетили“ и, рекли би моји сељани, „здушили“. Још неколико сретања на иним скуповима у „правој“ Југославији (СФРЈ) изродила су истинско и трајно друговање.

Њему захваљујем и за прилику да који пут, у првој половини 90-их, гостујем на Филозофском факултету, покривам наставу из *социологије религије*¹¹ и колико-толико упознам ред колега – Сребренку Виђен, Лидију Вујачић, Срђана Вукадиновића, Славку Гвозденовић, Борислава Ђукановића... Слободан Зечевић је службено био задужен за мене, док се Ратко бринуо за јутарње срцање кафе на никшићкој променад и вечерње-ноћно испијање црногорског Вранца у хотелу „Оногошт“. Тада се наше зближавање учврстило, да би се напослетку слило у *гранитно јаранство* за време његовог и, испонова, Вукићевићевог боравка на Машинског факултету, 1995. г. у Константиновом граду, када су презентовали примећене реферате – „Култ рада у социјализму“ (Воџовић, 1995:301-309); „Рад као својина“ (Вукићевић, 1995: 282-300) – на научном скупу „Рад као судбина“.¹² Није да се хвалим, а није ни да се није то од мене очекивало, послеподневно обедовање се претворило у вечерње банчење с музиком у тек откритој ручаоници „Нишлијска механа“ – сада најцењенијој крчми. Ратко је истодобно био запањен и одушевљен демострирањем кафеане као социолошке лабораторије.

И тако започе и настави наше пријатељевање.

Никшић / Горанско

Моје и његово дружевање се учврстило за време трајања дводневног научног скупа „Актуелност научне комуникације социологије са филозофијом и историјом“, који се одржао 26. и 27. маја 2000. на Филозофском факултету у Никшићу.¹³ Слободану Вукићевићу, иницијатору и главном организатору, и Ратку имао сам да захвалим што су ме удостојили позивом да суделујем на конференцији посвећеној у спомен на проф. др Спасоја Пејовића, саопштим рад „Макс Вебер и Азија (критика Андреаса Буса)“ (Ђорђевић и Тодоровић, 2000), слушамам квалитетна излагања високоучених социолога – Ђ. Шушњића, Р. Божовића, Божицара Тадића, Сретена Вујовића и Боже Милошевића – и са таквим кремом српске и црногорске социологије

11 Настао је неки зјап, интервал без сталног и хонорарног наставника.

12 Окупљање „Рад као судбина“ организовао сам у част пензионисања проф. др Љ. Крстића који ми је, изабравши ме за свог асистента-приправника 1977, отшкринуо универзитетску капију.

13 С. Вукићевић и Р. Р. Божовић (2000) промптно су уредили хвале вредан зборник саопштења *Комуникација социологије са филозофијом и историјом*.

пријатељујем у „Синдчелу“ и „Пивском оку“.¹⁴

Домаћини су целцијати дан „утрошили“ водећи нас на екскурзију у крајиште Плујине, историјски гледано старохерцеговачки крај, у бајковит крајолик. С обзиром да ми је првина боравка око Пивског језера, памтим је по трима догађањима:

1) Нашински смо почашћени у родном месту славног војводе Лазара Сочице, у селцету Горанско. Мене је као практичног – хедонисте до изнемоглости – и теоријског кафанолога, заговорника кафанологије као трансдисциплине, занела меана „Пивско око“¹⁵: повесницом, положајем уврх језера, вањштином, унутрашњим изгледом амбијенталном уклопљеношћу, особеношћу текућине и разноврсјем ића...

2) Обед је послуживан испод, заборавио сам којег, столетног дрвета – у „дебелој“ хладовини која је ублажавала жаропек, али и омамила свечаре да доконишу око софре дуже него што је пристојност налагала. Ратко ми се ама баш посветио, све време био уз мене, није ме испуштао из видокруга и седео прекопута моје маленкости, премда је међу гостима било величајнијих социолога и одличника. На асталу је било изобиље хране: од овчијег сирења, преко јагњеће чорбе, до јагњећег печења. У томе је и „квака“! Тек кад се прешло на наливање вином, у магновењу сам опазио чист сервис испред Драгана Тодоровића, мог кореферента, асистента приправника Филозофског факултета у Нишу. Младић, тих и скроман, не и извољевач, први пут у Оногошту и на тако повеликом саветовању, органски не вари овчије и јагњеће деликатесе – и за мало да изгладни. Кад сам саопштио проф. Божовићу у чему је ствар, он се силно узбудио, прекорио *младичька* и истог тренутка издејствовао да му се надвоје-натроје бар нешто приготови – пржена јајца.

3) Одавно, с почетка 80-их, обећао сам кућном пајдашу др Марку Секуловићу (сада умировљеном редовном професору Економског факултета у Нишу)¹⁶ да ћу једанпут, када се сустекну околности, свратити у његов завичај и барем проћи кроз село му негде близу Плујина.¹⁷ Искористих јединствену шансу и прођох тим, за Секуловића митским, Сељанима, па кроз буковину Манастирског осоја стигох у Лазарево Горанско. Но не даде ми се да задовољим вишедеценијску знатижељу и обиђем сеоце Смријечно, које

14 Јесам ли у заблуди констатујући да је никшићком Одсеку за социологију требало двадесет лета да узмогне снагу и уприличи приближно драгоцено окупљање?

15 Чујем да ју је преузео неки други власник с наканом да је преуреди, али није сигурно да ли ће задржати име.

16 Својевремено наследио Катедру економских доктрина од рођака професора Обрена Благојевића (1912-2001), познатијег Пивљанина, члана и САНУ и ЦАНУ.

17 Не само чудноватости ради, назначујем да је та општина у СФРЈ имала највећи број академика спрам свег становништа, док је малецна Бела Паланка, варош покрај Ниша, предњачила по докторима наука.

изроди тако непојамну интелектуалну људину, мисленог човека Љубомира Тадића (1925-2013), академика САНУ. – Да је којим случајем Ратко жив, и да нас није окупирао нитков „коронавирус каубој“, кумио бих га истиха да пропустимо поподневно заседање скупа њему у част, за чији зборник и записујем уводно слово, и походимо академикову насеобину.

Рукописна сарадња / ЈУНИР / Власински сусрети

Друговање међу научницима подразумева међусобно сваковрстно испомагање: од приватног зближавања и размене искустава, позивања на конференције и гостовања на наставном предмету, рецензирања и писања предговора (поговора) за публикације, заједничког спремања чланака и издавања монографија и студија, међусобног објављивања текстова у часописима и зборницима радова, учешћа у комисијама за израду и одбрану магистарских (мастер) и докторских теза, до потписивања унапређења у виша универзитетска и институтска звања.

У таквом сложеном међуодносу само наивни субјекти очекују безусловну објективност и апсолутни реципроцитет. Тога нема нигде, па га није било ни у односима између мене и проф. Божовића. И да не грешим душу, испред су оцртане његове заслуге за моје бивање у Никшићу и објављивање прилога у зборнику. Дотле сам га ја, примера ради, нон-стоп – од 1993. до 2015. – наводио да присуствује годишњим конференцијама Југословенског удружења за научно истраживање религије (ЈУНИР). За разлику од С. Зечевића, посебно С. Вукадиновића, једини пут је учествовао са темом „Потреба за сусретом светог и свјетовног у култури православља“ (Воžовић, 2001:34-44). Претходно су му у Нишу објављена још два текста: први – „*Дириговани и намјештени атеизам*“ (Божовић, 1997:163-172) у мојој књизи *Искушења атеизма и други „Постоје ли могућности усаглашавања интереса на просторима доскорашње (друге) Југославије?“* у зборнику Стратегије развоја и процес регионалне сарадње на Балкану (Mitrović, Stjepanović Zaharijevski, Butigan, 2000). Да би се рукописна сарадња окончала 2003. када сам му у својству главног уредника *Тема*, журнала Универзитета у Нишу, штампао подужи напис „Секте, култови и толеранција према њима“ (Божовић, 2003:121-134).¹⁸

Много ревносније одазивао се на позиве проф. др Ђуре Стевановића, малко и на мој притисак, да пише реферате и учествује на годишњим Власинским сусретима социолога села.¹⁹ Како да не будем љубоморан – што сам му и предочавао не схвативши да се занима и изучавањем руралних питања – када је, занемарујући ЈУНИР, Сусретима одаслао три састава:

¹⁸ Под истом палицом се појавио и осврт на његову књигу *Изазови културе* (Кривокапић, 2011:1089-1093).

¹⁹ О њима детаљније у: Ђорђевић, 2014.

„Село између природе и прогреса“ (1996), „Повремени боравак и улога интелектуалаца на селу“ (1998), и „Могућност повратка ‘грађана’ селу“ (2000).

Рукописна кооперација могла је бити редовнија, богатија, разноликија и суштаственија!²⁰ Но не треба жалити, јер штоно рече Сергеј Довлатов – „Људска комуникација је невероватна ствар“.

Књига миљеница

Ратко Р. Божовић је изнедрио *низичу књига*. Свагда се, будући да је обележен као социолог културе, подвлаче три: Култура потреба (1989, 1991), Живот културе (2009а) и Изазови културе (2010а). *Прва је доживела два објављивања и јесте његово најпознатије дело, за последњу је зналачки поговор писао Ђ. Шушњић* (2010а), док су све вишеструко приказиване: Krivokarić, 2009; Stojanović, 2010; Перовић, 2010; Vladojević, 2010; Šušnjić, 2010b; Кривокапић, 2011...

Ми ћемо овом згодом ипак, што може бити примљено као изненађење, са огрлице публикација откинути само наслов-два: Свијет спорта – истраживање спорта у Црној Гори (2001) (саписци Б. Ђукановић и М. Бешић)²¹ и *Природност села – Огледи о црногорском селу* (2010б). Спорташким студијама, високо котираним код оцењивача,²² уверавам вас, прикључио се неколицини амблематичних аутора: Срђану Врцану, водећем социологу спорта, врцановцу Дражену Лалићу и Драгану Коковићу, српском прваку у тој искористивој социолошкој дисциплини. („Највећа вредност истраживања Свијет спорта огледа се у повезаности теоријских разматрања са искуственим материјалом [емпиријском грађом] који су истраживачи прикупили. Интерпретација грађе и закључци до којих су дошли могу послужити као путоказ за будућа социолошка истраживања спорта“ [Koković, 2004:192].)

Моја књига миљеница јесте Природност села – Огледи о црногорском селу. Она је *засветлела* на небу српске и црногорске социологије села, које је деценију-две било премрежено тамним облацима:

- Прво тамнило се стунтило због одласка неколико социолога који су

20 Ја сам као одабирач и издавач изгледа имао претерана очекивања, а он као да се држао аманета Јована Христића који гласи некако овако – Читајте много, пишите мало. Обрнуто може бити веома опасно.

21 Те феле је и његова потоња књига Социологија и спорт (2009б), на коју се осврнуо и Предраг Живковић (2010:70-72).

22 Бојка Ђукановић, негда управитељ Филозофског факултета, наглашава: „Истраживање је препознало спорт, поготову професионални (све што је професионалније), као спорт без игре или ‘игру’ против игре, гдје се игра претвара у професионални посао изразито лукративног карактера, а спортски навијачи и обичну гомилу и анонимну масу са, једни и други, (спортисти и навијачи), израженим облицима насиља“ (Đukanović, 2007:6).

стимулисали проучавање села и пазили на његов ниво (Цветко Костић, Р. Лукић, Младен Стојанов, Ј. Ђирић...);

- Друго се надвило над Одељењима и Катедрама за социологију потискивањем социологије села, „одстрањивањем“ врхунских социолога и бирањем „залуталих“ колега (примерице, прелазак Милована Митровића са Филозофског на Правни факултет Универзитета у Београду; пензионисање Ђ. Стевановића са Пољопривредног факултета Универзитета у Београду);

- Треће се сручило претварањем предмета социологија села у социологију руралног развоја (Филозофски факултет Универзитета у Београду, Филозофски факултет Универзитета Црне Горе)

- Четврто је прекрило издаваштво измештањем тзв. хроника села из САНУ под кров иних организација и драстичним падом њиховог квалитета – почели су да их „штанцују“ потпуни аматери у науци;

- Пето се спустило гашењем загревачког часописа *Социологија села*, односно његовим преименовањем у *Социологија и простор...* И редом.

У неповољном окружењу долазило је и до искакања, до институционалних и појединачних продора који су, настојећи да је обнове, као мелем легли на „рањену“ социологију села. Издвајам волуминозно издање ЦАНУ *Село у Црној Гори* (2004), *Власинске сусрете социолога села* (1995-), дело Ратка Р. Божовића *Природност села* (2010б), зборник *Бити социолог села* (Ђорђевић, 2014), сав опус и књигу Срђана Шљукића *Село у социолошком огледалу* (Шљукић и Јанковић, 2015), интензивне, више практичне но теоријске, активности *Одбора за село САНУ* од када га води академик Драган Шкорић.

Није без битности то што су Раткову студију Пролазност села рецензирани тада највећи хрватски и српски рурални социолози: Светозар Ливада и М. Митровић. – Приде, професор Ливада је написао примерен поговор са неколико упозоравајућих, пророчких пасажа о државној и етничкој политици ондашњег, сада већ замењеног, црногорског руководства.²³ Не би се рекло да је Божовић био „социолог села у одустајању“²⁴: „Сви су изгледи да чега се год Р. Р. Божовић дохвати из социолошке науке ради га изванредно, као да је социолог-стручњак из те области“ (Лаушевић, 7).

23 Док је Раде Шаровић саставио исцрпан и објективан приказ: „Аутор је сагледао црногорско село у историјској равни, показујући комплетну темпоралност црногорског села, односно, он у својој студији показује какво је оно било у прошлости, какво данас, али указује и на то какво би требало да буде сјутра. Истовремено проф. Р. Р. Божовић у цијелој књизи тражи излаз из тренутно неповољне ситуације, кроз шта се јасно види да он истински жели ревитализацију села, тражи могућа решења, отвара значајна питања везана за све три димензије времена (прошлост, садашњост и за будућност). И стога ова студија може и мора да послужи као путоказ свим будућим истраживачким настојањима да се сагледа, разумије и објасни сеоски начин живота Црне Горе и потреба за остваривањем његове природности“ (Šarović, 2011:158-161).

24 Подражавам изрицај С. Шљукића (2019:99-105).

Домет

Струковно се, углавном, бавио: социологијом културе, културном антропологијом, социологијом политике, социологијом спорта и, придодајем, *социологијом села*. Зашто прикачујемо социологију села? Зато што је успео да се истакне и у тој, у нас запостављеној, социолошкој дисциплини баш у време њеног каскања за дружбеницама.

Објављивао је у свим водећим социолошким часописима ономадашње Југославије и данашње Србије, у: *Социологији, Социолошком прегледу, Социолошкој лучи, Зборнику за друштвене науке Матице српске, Културном раднику, Темама...*

Давно сам оценио да је Ратко Р. Божовић врстан аналитичар актуелне свакидашњице и културних потреба²⁵ с ерудицијом која је нарастала годинама. Што је доста после, како не признати, С. Лаушевић оштроумније исказао: „Ратко Р. Божовић, у ствари, у свом истраживању друштвене стварности није искључиви теоретичар-спекулативац, а далеко мање лазарсфелдовски емпиричар, него социолог који социо-аутокритички вага друштвену стварност разумијевајући је и објашњавајући са становишта једне развијене теорије (превасходно)“ (Лаушевић, 8). Високо га је ценио Ђ. Шушњић, што је највреднија похвала коју може да добије икоји социолог од српског (и југословенског) социолошког класика: „Ратка Р. Божовића сматрам за једног од оних ретких социолога које краси широка култура и суверено кретање унутар и преко граница његове уже струке... Мудар и осетљив на неки тихи начин, неухватљив, он се креће по оним тананим нитима које деле широко поље науке о човјеку показујући и доказујући да су оне само формално одвојене, али стварно спадају у исту причу. Граница је оно чудно место које раздваја и спаја у исти час“ (Шушњић, 2010а:236)!

Последње виђење

Професор Божовић је вазда посећивао Сајам књига у Београду. Обавезно је обилазио ћерку Наташу која је студирала правне науке и после дипломирања на Правном факултету Београдског универзитета, запосливши се у Министарству спољних послова Републике Србије, остала да живи у српској престоници. При тим гостовањима, ако не баш сваке године, оно често смо се сретали и седели – где би другде с Оногостанином? – на Теразијама, у хотелу „Москва“. Тамо се збило и наше последње виђење.

Тог сунчаног октобра 2012, у двосатном сетном разговарању у башти „Москве“, предосећајући судњи дан, а мени таква примисао није допирала

25 На то ме подсети његова деканица: „Добро је проф. др Драгољуб Б. Ђорђевић запазио и истакао: ‘Ратко Р. Божовић, врстан аналитичар актуелне свакидашњице и културних потреба...’ (Зборник радова: *Искушења атеизма, Градина*, ЈУНИР, Ниш, 1997, стр. 229)“ (Ђукановић, 2007:2).

до мозга, премда нисам могао да не приметим како му се лактови и руке видљиво тресу²⁶ – још и одбија мученицу, чак и пиво – помало се *јадао* на позну животну судбу и занемаривање, ослабо вредновање његовог постигнућа од стране црногорске академске заједнице, осетно након одласка у мировину. Зашто је томе тако и шта ми је све испричао – није податак од значаја за социолошку јавност.

После тога, па све до упокојења 2016, нисмо се гледали. Зато смо се сити телефонски наразговарали – најмање два пута месечно. И опет је Ратко чешће дизао слушалицу.

Он ме је испоштовао још 2008. написавши красан есеј под насловом „Лијепо социолошко приповиједање“ (Божовић, 2008:471-475; 2010а:204-211) о гореспоменутој књижици *Узорници и пријани: Скице за портрет УУ социолога религије*. Његов топли, јарански прилаз у освртима на моју студију (и монографију С. Вуковића) није могао да не буде примећен и шушњићевски представљен: „А када Ратко приказује књиге наших познатих и признатих социолога Драгољуба Б. Ђорђевића и Слободана Вуковића, онда се јасно осећа једна његова људска особина и када их хвали и када их кори, он их увек воли (стр. 190-208)“ (Шушњић, 2010а)! Мори ме грижа савести, стидим се пред вишњим и неколицином дружбеника зато што неопростиво касним у одавању почаст оданом социолошком брату. Заиста, заиста немам оправдања.

Божовићеве искрице за социологе

Неће бити на одмет, јер нису бајате, навести коју Раткову искрицу корисну млађаним социолозима:

„Само добар љекар и лош социолог, имају пуно пацијената.“

„Социолог треба свестрано да мисли – треба објективно, али и критички да расуђује, а не да слуша и мисли, онако како неко други, идеолошки или политички мотивисан, налаже да треба да се мисли.“

„Докле ће савремено доба и даље ићи ‘безглаво’ у цивилизацијски бумеранг-прогрес, зависи и од стицања самосвијести докле смо то до сада стигли и докле и даље смијемо ићи у том вртоглавом залету у већ (не) познато.“

„Вриједносно утемељење потреба у друштву и човјеково поусвојење критеријума вриједности према потребама представља значајну претпоставку за успостављање људске мјере према начину жељеног живљења и одатле успостављања једне културне егзистенције или културе живота.“

²⁶ Неких других јачих болештина, колико знам, није имао. Бољку која га је сатрла шаљиво је називао „паркинсонизам“.

„Слободно вријеме као игра, а и игра као слободно вријеме представљају оне облике свакодневног живота људске егзистенције који означавају ослобађајући начин живљења. Слободно вријеме и игра су међусобно условљени тако да нпр. ако нема слободног времена одакле ће бити и игре, или ако нема игре непотпуно ће бити слободно вријеме, односно више обавезујуће него слободно. Према томе, слободно вријеме и игра увијек се налазе у комплементарном самодјеловању. Тиме, слободно вријеме и игра представљају вриједности осмишљеније људске егзистенције, а игра сама исконску потребу човјека, све од дјетета па до старца.“

„Скоројевића има свугдје: у свим мјестима живљења, међу свим професијама, посебно са новом ‘преко ноћи’ оријентацијом живљења. Свима је заједничко то што увијек теже да постану оно што нијесу а што не могу да буду.“

„Према томе, ствар постаје јаснијом по питању успостављања мјере толеранције према новим религиозним покретима ако друштво узима сваки култ и секту понаособ и односи се према њима селективно како се не би оглушило или огријешило о било коју страну људске слободе, нити ‘слободе за себе’ нити ‘слободе за друге’. Социолошка имагинација мора бити отворена не само према посљедицама разних друштвених појава (па и девијантних), него и још више према узроцима (личним, породичним и шире друштвеним) њиховог настајања. У ствари, ради се о томе да се утврди колико званична институционална пракса (државна и црквена) оставља пукотине у које се олако умећу како самосвојне идеје тако и квазиидеје наметнутих актера уједно и лидера разних (па и религиозних) покрета.“

„У свему томе село може играти запажену улогу, како посредно преко понуде свих могућих производа туристичкој привреди тако и непосредно преко организовања сеоског туризма и то у што пунијој природној амбијенталности. Нормално, не само на начин фотографисања Клаудије Шифер, познате свјетске манекенке, са чобаницом на опустјелој пољани, као што то настоје црногорски политичари да, уз тајно уложени новац, одједном јавно ‘осавремене’ своје грађане.“

Добри дух

Тај красотан, згодан и шармантан човек (који се, што не рећи, допадао женском соју):

- тих и свагда с осмејком,
- мекан попут свиле а морално чврст као камен,
- стрпљив и трпељив,
- несебичан дарежљивко и помагач,²⁷

- правдољубив и одистински истинобранитељ,
- оштар критик и вредносно ангажован,
- селац потеклом а урбан по духу,²⁸
- умерени хедониста и кафанац с маниром,
- винозналац и потајни мераклија,
- успорено радишан и малкице дисциплинарно распојасан,
- учен и обдарен многим вештином,
- идејно стамен и интелектуално отмен²⁹,
- са знатним научним приносима,

без резерве је завредео да га одсечно прогласим *добрим духом социологије у П. П. Његошевој земљи.*

Књижевност

Blagojević, M. *Kultura iz sociološke perspektive* (prikaz knjige: Ratko R. Božović, *Izazovi kulture*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2010). *Filozofija i društvo*, XXI/3, str. 189-196.

Božović, R. R. (1989) *Kultura potreba*. Beograd: Naučna knjiga (d. dopunjeno izdanje 1991).

Božović, R. R. (1995) Kult rada u socijalizmu. U: Đorđević, D. B., Đurović, B. (red.) *Rad kao sudbina* (301-309). Niš: Mašinski fakultet/JUNIR.

Божовић, Р. Р. (1997) *Дириговани и намјештени атеизам*. У: Ђорђевић, Д. Б. (прир.) *Искушења атеизма* (163-172). Ниш: Градина/ЈУНИР.

Božović, R. R. (2000) Postoje li mogućnosti usaglašavanja interesa na prostorima doskorašnje (druge) Jugoslavije? U: Mitrović, Lj., Stjepanović Zaharijevski, D., Butigan, V. (priр.) *Strategije razvoja i proces regionalne saradnje na Balkanu*, knjiga 2 (127-129). Niš: Filozofski fakultet – Univerzitet u Nišu/Institut za sociologiju.

Božović, R. R. (2001) Potreba za susretom svetog i svjetovnog u kulturi pravoslavlja. U: Đorđević, D. B. (priр.) *Učenje, organizacija i delovanje verskih zajednica i pokreta* (34-44). Niš: JUNIR/Zograf.

Божовић, Р. Р. (2003) Секте, култови и толеранција према њима. *Теме*, XXVII/1, стр. 121-134.

Божовић, Р. Р. (2008) Лијепо социолошко приповиједање. *Социолошки преглед*, XLII/3, стр. 471-475.

Božović, R. R. (2009a) *Život kulture*. Beograd: Filip Višnjić.

Božović, R. R. (2009b) *Sociologija i sport*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.

и жива ризница мудрости, већ и изузетно јак животни ослонац својим пријатељима и сарадницима; ослонац који није коштао ништа, изузев искрености, коју, зар не, човјек треба да донесе човјеку!?" (Samardžić, 2016:122).

28 Није му се милила изрека „Село хвали, а у град се свали“.

29 Синтагму „интелектуално отмен“ дугујем др Љиљани Вујадиновић, сарадници у настави, која је била дугогодишња Раткова асистенткиња на предмету *социологија културе и уметности*, касније – *теорија потреба 1 и 2 социологија уметности 1 и 2* (Vujadinović, 2016:121).

Божовић, Р. Р. (2010а) *Изазови културе*. Сремски Карловци, Нови Сад: ИК Зорана Стојановића.

Божовић, Р. Р. (2010б) *Природност села – Огледи о црногорском селу*. Никшић: Институт за социологију/Филозофски факултет.

Vujadinović, Lj. (2016) In memoriam – Ratko R. Božović (1941-2016). *Sociološka luča*, X/2, str. 120-121.

Vukićević, S. (1995) Rad kao svojina. U: Đorđević, D. V., Đurović, V. (red.) *Rad kao sudbina* (282-300). Niš: Mašinski fakultet/JUNIR.

Вукићевић, С., Божовић, Р. Р. (прир.) (2000) *Комуникација социологије са филозофијом и историјом*. Подгорица, Никшић: Универзитет Црне Горе/Институт за филозофију и социологију Филозофског Факултета.

Gerc, K. (2010) *Antropolog kao pisac*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Ђорђевић, Д. Б. (прир.) (1997) *Искушења атеизма*. Ниш: Градина/ЈУНИР.

Ђорђевић, Д. Б. (2003) О „скривеном” пријатељству и још понечему: социолошки запис. У: Веселин Илић или истина о неподобном појединцу (11-26). Ниш: ЈУНИР/ЦБС/ИАЦ/Свен.

Ђорђевић, Д. Б. (2005) Првослав Ралић – никад и нигде без машине за куцање. У: Љ. Митровић (прир.), Кованлучка звона: сећања на Првослава Ралића (22-24). Ниш: Пунта.

Ђорђевић, Д. Б. (2008) *Узорници и пријани: Скице за портрет ЈУ социолога религије*. Београд: Чигоја штампа.

Ђорђевић, Д. Б. (2010) Између географије и социологије насеља. У: Д. Б. Ђорђевић, А. Г. Костадиновић и Љ. Р. Митровић (прир.), *Од путање до аутостраде. Споменница Јована Тупића* (13-26). Ниш: ЈУНИР/Универзитетска библиотека „Никола Тесла”.

Ђорђевић, Д. Б. (2014) Од Дејана до Дејана: смирај социолога села. У: Д. Б. Ђорђевић (прир.), *Бити социолог села* (9–28). Нови Сад, Ниш и Београд: Прометеј/Машински факултет/Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреде.

Đorđević, D. V., Đurović V. (prir.) (1995) *Rad kao sudbina*. Niš: Mašinski fakultet/JUNIR.

Ђорђевић, Д. Б., Тодоровић, Д. (2000) Макс Вебер и Азија (критика Андреаса Е. Буса). У: Комуникација социологије са филозофијом и историјом (36-45). Подгорица, Никшић: Универзитет Црне Горе/Институт за филозофију и социологију Филозофског Факултета.

Đukanović, V. (2007) Образложење predloga Vijeća Filozofskog fakulteta za izbor u zvanje *Professor emeritus* dr Ratka R. Božovića, redovnog profesora univerziteta, u penziji (meterijal od 9. marta). Nikšić: Filozofski fakultet.

Đukanović, V., Božović, R. R., Bešić, M. (2001) *Svijet sporta – istraživanje sporta u Crnoj Gori*. Podgorica: CID: SoCEN.

Živković, P. (2010) Prikaz knjige: Ratko R. Božović, *Sociologija i sport*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 2009. *Sociološka luča*, IV/2, str. 170-172.

Koković, D. (2004) Od motiva do postignuća. *Sociologija*, XLVI/2, str. 191-192.

Krivokapić, N. (2009) Prikaz knjige: Ratko R. Božović, *Život kulture*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2010. *Sociološka luča*, III/2, str. 146-150.

Кривокапић, Н. (2011) Изазови културе – Божовић Ратко Р.: Изазови културе, Издавачка књижарница Зорана Стојановића. *Теме*, XXXV/3, стр. 1089-1093

Лаушевић, С. *Реферат за кандидатуру др Ратка Р. Божовића, professora emeritusa за ванредног члана ЦАНУ*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности (материјал реферата, без ознаке године).

Перовић, Д. (2010) Приказ књиге: Ратко Р. Божовић, *Живот културе*, „Филип Вишњић“, Београд. *Социолошки преглед*, XLIII/3, 401-405.

Речник књижевних термина (1985) Београд: Нолит.

Село у Црној Гори (2004) Подгорица: ЦАНУ/Универзитет Црне Горе.

Samardžić, O. (2016) In memoriam – Ratko R. Vožović. *Sociološka luča*, X/2, str. 122-123.

Stojanović, J. (2010) Prikaz knjige: Ratko R. Vožović, *Život kulture*, „Filip Višnjić“, Београд. *Sociologija*, LII/4, str. 461-63.

Тодоровић, Д. (2019) *Бити социолог – Споменица Драгољуба Б. Ђорђевића*. Нови Сад, Ниш: Прометеј/Машински факултет.

Šarović, R. (2011) Prirodnost sela – Oglеди o crnogorskom selu. *Sociološka luča*, V/2, str. 158-161.

Шљукић, С. (2019) Драгољуб Б. Ђорђевић као „социолог села у одустајању“. У: Д. Тодоровић (прир.) *Бити социолог – Споменица Драгољуба Б. Ђорђевића* (99-105). Нови Сад, Ниш: Прометеј/Машински факултет.

Шљукић, С. и Јанковић, Д. (2015) *Село у социолошком огледалу*. Нови Сад: Med-iterran.

Шушњић, Ђ. (2010а) *Поговор*. У: Р. Р. Божовић, *Изазови културе*. Сремски Карловци, Нови Сад: ИК Зорана Стојановића.

Šušnjić, Đ. (2010b) Моћ и утицај културе. *Religija i tolerancija*, XIII/1, str. 192-193.

У Нишу,
на св. Василија Великог – 2021.
Драгољуб Б. Ђорђевић